

ЩОДЕННИК ЯК ДЖЕРЕЛО «ТВОРЧОЇ АВТОБІОГРАФІЇ» ПИСЬМЕННИКА (на матеріалі «Щоденників» О. Кобилянської та «Homo feriens» І. Жиленко)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (49)

УДК 821.161.2-94Коб.09

DOI:10.24144/2663-6840/2023.1(49).44–51.

Івончак Н. Щоденник як джерело «творчої автобіографії» письменника (на матеріалі «Щоденників» О. Кобилянської та «Homo feriens» І. Жиленко); кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті досліджена специфіка одночасної щоденникарської та письменницької практик у життєтворчості О. Кобилянської та І. Жиленко, проаналізовано щоденники як джерело їхньої «творчої автобіографії» – під цим терміном пропонуємо розуміти «наживо» творену письменниками історію власного творчого становлення і здобутків. Для досягнення цієї мети визначено особливості письменницького щоденника та його впливу на життя і творчість автора, простежено екзистенційні і творчі мотиви звернення до особистого щоденника, особливості ставлення автора до своїх щоденникових записів як творчого інструмента на різних етапах формування творчої особистості, окреслено роль щоденника в процесі самоаналізу, творчого самоствердження авторок.

Хоча О. Кобилянська та І. Жиленко вели записи в різні історико-культурні періоди та з різною часовою тривалістю, щоденник для них виконав функції себе-запису, хроніки творчої праці, творчого архіву та майстерні письменника, самокритичної і критичної практики. Функція самокритики реалізувалася при перечитуванні щоденника, особистісному та літературному аналізі колишніх записів. У такий спосіб О. Кобилянська та І. Жиленко могли оцінити власне вміння оповідати, аналізувати та передавати характери, навчаючись вибачати собі минуле і проєктувати майбутнє. Оскільки щоденник створюється з позиції теперішніх подій, письменниці дозволяли собі уявити майбутнього читача як читача творів і щоденника, з надією звертатися до нього. Художньо осмислюючи щоденні події, деталізували побут, змальовували пейзажі тощо і в такий спосіб формували своєрідну «творчу лабораторію», де рушіями і метою поставали любов до краси, справедливості та бажання не зраджувати власних принципів.

Щоденники фіксують момент народження творчого задуму та його втілення, містять фрагменти власних творів, які формуються поступово, коли з життя надходять нові враження і відгукуються в душі письменниці. Згадки щоденника в мемуарах та автобіографіях, написаних через роки, допомогли самоствердитися, усвідомити власні сильні сторони в художньому освоєнні світу.

Ключові слова: О. Кобилянська, І. Жиленко, щоденник письменника, «творча автобіографія», мемуари, автобіографія, самокритика.

Постановка проблеми. В останні десятиліття серед науковців зростає зацікавлення документальними жанрами. Це пов'язано з тим, що література, заснована на фактографічному матеріалі, не лише висвітлює певну культурно-історичну добу, в якій жив автор, а й привідкриває драму його особистості – становлення, самоаналіз, розвиток. Щоденники оприявнюють не лише внутрішній світ авторів, а й фіксують момент народження творчого задуму в стані натхнення й написання творів. Для літературознавців тут багатий матеріал для опрацювання – щоденники можуть вміщувати нотатки, літературні вправи, експерименти й рецензії. Проте в цій галузі документалістики досі залишається багато дискусійних питань, зокрема щодо визначень жанру й чітких ознак письменницького щоденника. Його роль у написанні «творчої автобіографії» залишається малодослідженою. Під терміном «творча автобіографія» пропонуємо розуміти не жанр автобіографії, а «наживо» творену письменником історію власного творчого становлення і досягнень.

Звичка вести щоденні нотатки об'єднувала двох українських письменниць різних історико-літературних періодів – О. Кобилянську та І. Жиленко. В автобіографічній та мемуарній творчості вони виправдали власний стиль письма та самостверди-

лися, хоча спосіб ведення щоденників залежав від темпераменту, досвіду, соціального статусу авторок та інших факторів. Так, щоденники Ольги Кобилянської характеризуються нарцисичними мотивами, бажанням писати та спробою заглянути в майбутнє. Поетеса І. Жиленко, яка писала щоденники майже століттям пізніше, мала змогу творчо опрацювати їх. Вони разом із листами, спогадами, портретами сучасників утворили книгу «Homo feriens» – «органічний документ епохи і мистецького життя 60-х рр., поданий в сучасній, сказати б постмодерній, інтерпретації» [Саєнко 2001]. І щоденники О. Кобилянської, і щоденник як складник «Homo feriens» І. Жиленко ще потребують детального розгляду в контексті загальної творчості письменниць.

Аналіз досліджень. На важливу роль щоденникових записів у літературі давно звертають увагу літературознавці, прагнучи відстежити, чим цей жанр збагатив національну літературу та українську зокрема. Грунтовні праці А. Ільків, Н. Момот, К. Танчин, Н. Стахнюк покликані розкрити особливості таких творів та їхні функції в процесі розвитку творчої особистості письменника. Особливий внесок у розробку жанрових теорій документальної прози належить О. Галичу, який у праці «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специ-

фіка, генеза, перспективи» теоретично осмислює також і жанр щоденника, наводить його відмінності від інших жанрів документалістики.

Про «Щоденники» О. Кобилянської першими написали Ф. Погребенник та В. Вознюк. «Слова зворушеного серця» письменниці обрали матеріалом для своїх дискурсивних, зокрема психоаналітичних та феміністичних, досліджень Н. Зборовська, Г. Левченко, Т. Гундорова, К. Танчин та інші науковці. Так, Н. Зборовська назвала ранні твори й щоденники О. Кобилянської «меланхолійною прелюдією до “поважної” творчості» [Зборовська 2006, с. 243]. Т. Гундорова в монографії «*Femina melancholica: Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*» (2002) інтерпретує тексти письменниці на перетині гендерних і постмодерних теорій, ідей Ф. Ніцше, платонізму і фрейдизму. Г. Левченко розглянула автобіографічні тексти письменниці як вираження екзистенційно-психологічної тотальності (за Ж. Сартром), котра виражає себе не лише у визначальних для кожної особистості моментах життя та в повсякденних дрібницях і деталях, але й у творчості. К. Танчин у своєму дисертаційному дослідженні до порівняльного аналізу поряд із щоденниками Т. Шевченка, Панаса Мирного, С. Васильченка, В. Винниченка, У. Самчука, А. Любченка, К. Москальця та ін., залучає й щоденники О. Кобилянської, які, за словами науковиці, чи не найбільше в українській літературі відповідають статусу щоденника інтимного.

Роману І. Жиленко в контексті мемуарно-автобіографічної прози шістдесятників присвячені дослідження Г. Маслюченко, О. Галича, В. Саєнко, Т. Черкашиної та ін. Творчість Ірини Жиленко в контексті розвитку української літератури другої половини ХХ – початку ХХІ століття активно досліджує К. Сардарян, яка окремий розділ свого монографічного дослідження присвятила епістолярію поетеси-шістдесятниці [Сардарян 2016]. Проте в працях названих дослідників лише побіжно розглянута специфіка одночасної щоденникарської та письменницької практик у житті письменниць – їхній взаємозв'язок і став предметом нашого наукового інтересу.

Мета статті, завдання. Мета статті полягає в синтетичному аналізі щоденників як джерела «творчої автобіографії», у визначенні ролі щоденника в життєтворчості О. Кобилянської та І. Жиленко. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити особливості письменницького щоденника та його впливу на життя і творчість автора; простежити творчі мотиви звернення до особистого щоденника, особливості ставлення автора до своїх щоденникових записів як творчого інструмента на різних етапах формування творчої особистості мистця та в різні історико-культурні періоди; окреслити роль щоденника в процесі самоаналізу, творчого самоствердження автора.

Методи та методика дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на використанні відповідних методів зарубіжного та вітчизняного літературознавства: провідним є структурно-наратологічний аналіз змісту і жанрової форми тексту.

Послугуємося психоаналітичним, історико-літературним та історико-біографічним методами для дослідження філософської та естетичної позиції письменниць, їх творчого світогляду, описовим та контекстуальним, щоб встановити зв'язок між різними рівнями тексту щоденника, визначити смислові та тематичні домінанти.

Виклад основного матеріалу. У літературознавчих працях частково розкриті особливості письменницьких щоденників. Наприклад, у «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» А. Волков та І. Даровська поділяють такі твори на літературні, традиційні та белетризовані, вказують, що вони мають розімкнену структуру, де поміж найвагомішими епізодами з життя митця вмонтовані сповіді-роздуми письменника на різні теми, роздуми, згадки, описи певних явищ дійсності, тобто такі блоки тексту, які потребують літературного обдарування та відкритості. Жанр щоденника в цій статті названо мемуарно-автобіографічним, проте виділено окремі риси саме письменницького щоденника [Волков 2001, с. 628].

Подібні спостереження висловила й Н. Момот, пишучи, що щоденники письменників «поєднують ліричні роздуми про творчу працю, ескізи майбутніх творів, жанрові сценки, невеликі новели, притчі, іноді навіть віршовані рядки, філософські міркування, оцінки суспільно-політичного життя, записи про найрізноманітніші події, фіксацію почутого (фразеологізмів, слів, анекдотів тощо)» [Момот 2006, с. 17].

Розглядаючи основні особливості мемуарів, К. Танчин вважає зайвим відносити до них і щоденник, який прагне розвиватися в межах власної жанрово-типологічної проблематики і не репрезентує вповні всіх ознак мемуарної прози. Дослідниця наводить таке визначення: «Щоденник – жанровий різновид документальної прози; форма оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузько документальних, завдання яких – фіксація поточних справ, до таких, які наближаються до висловлювання літературного. Щоденник не має наперед визначеної конструкції, його структуру (загалом хронологічну) визначає не композиційний задум, а перебіг подій як зовнішнього, так і внутрішнього життя автора» [Танчин 2005, с. 15–16].

Не всі дослідники погоджуються з унікальністю феномена письменницького щоденника. Н. Стахнюк вважає слушним твердження про те, що існують щоденники письменників, які нічим не відрізняються від щоденників не-письменників, враховуючи елементи практики, матеріальності та текстових характеристик, і відмінність вбачає лише в тому, що буття письменника передбачає певну суспільну роль. Крім того, в момент написання щоденник може бути нотатками майбутнього письменника, а через якийсь час стати письменницьким, як це було із С. Жеромським [Стахнюк 2012, с. 101]. Проте, на нашу думку, послідовний у часі взаємовплив щоденникарської та письменницької практик у житті О. Кобилянської та І. Жиленко дозволяють говорити про цілісність та високі потенційні спромоги жанру для розкриття

письменником власного творчого шляху. У рамках нашого дослідження зосереджуємо увагу на тих жанрових особливостях щоденника, які взаємопов'язані з творчістю письменниці.

І. Жиленко включила без змін свої щоденники у роман «Homo feriens». Перші розділи мемуарно-автобіографічного твору І. Жиленко були опубліковані 1997–1998 рр. на сторінках журналу «Сучасність», а окремим, доповненим і доопрацьованим, виданням під назвою «Homo feriens» мемуари з'явилися друком у видавництві «Смолоскип» у листопаді 2011 р. «Homo feriens» складається з двох книг-частин. Книга перша містить пролог «І прийде сніг з очима золотими» (спогади перед Новим роком про те, наскільки різними були ці святкування протягом життя) та сім розділів. Книга друга охоплює передмову «За пазухою у Бога» (ідилічна картина сьогодення, яке минає у щоденному «труді») та 20 розділів. Кожен із розділів починається віршованим епіграфом. Розділи не незалежні, а навіяки – взаємодоповнюються. Композиційно, крім датованих щоденників, роман утворюють епістолярні уривки, спогади про покоління шістдесятників, роздуми про сенс людського життя, роль митця в суспільстві, цитовані поезії, пісні, уривки з книг.

Цей твір демонструє жанровий синкретизм, бо художня автобіографія про становлення власної особистості поєднується із власне мемуарами, де об'єктом розповіді стають події та люди, які зустрічалися на життєвому шляху. Жанрові особливості книги «Homo feriens» розглядало багато дослідників. Зокрема, Л. Касян акцентувала на поєднанні художньої автобіографії (розповіді про події власного життя, становлення своєї особистості) та власне мемуарів (спогадів про різні події та людей, які зустрічалися на життєвому шляху) [Касян 2012]. В. Саєнко, взявши до уваги синкретичність та дифузійність жанрової структури, що поєднує канонічні і неканонічні (нехудожні) жанрові форми, означила «Homo feriens» як твір-симбіонт [Саєнко 2014]. Проте в рамках цього дослідження вважаємо доцільним визначення Т. Черкашиної, яка означила твір як «метажанрову автобіографію, що органічно поєднала в межах одного тексту автобіографічне, власне мемуарне, епістолярне і щоденникове письмо» [Черкашина 2014, с. 132]. Певні записи зі щоденника подані частково, інші не подані – письменниця їх перечитувала та пригадувала події, найповніше вміщені щоденники за період з 1959 по 1963 рр., 1970 р., 1986 р., тому вважаємо за необхідне простежити, як ці записи допомогли письменниці представити своє творче «Я» читачам «Homo feriens».

Польський дослідник П. Родак говорить про два типи мотивації, які переплітаються в письменницькій практиці ведення щоденника: мотиви загальнолюдські, або екзистенційні, та творчі мотиви, які пов'язані з літературною діяльністю, а отже, мають професійний характер [Родак 2006].

Екзистенційна роль щоденника може більшою чи меншою мірою бути перформативною, коли практика ведення щоденника безпосередньо і сут-

тєво впливає на життя щоденникаря. Такий вплив може виявлятися через функцію ідентичності, терапевтичну функцію та функцію організації й дисциплінування. З цього погляду – психоаналітичного та феміністичного – щоденник О. Кобилянської розглядали Н. Зборовська, Р. Жаркова, Г. Левченко. За словами М. Павлишина, «проблеми психологічної та соціальної ідентичності жінок, зафіксовані у неопублікованих рукописах і ранніх оприлюднених творах Кобилянської, перегукуються з її власними пошуками задовільної приватної та публічної ідентичності» [Павлишин 2008, с. 23].

На відміну від екзистенційних, професійні, або творчі, мотиви написання щоденника актуальні переважно для людей мистецтва. Йдеться про функцію запису (свідчення), меморіальну функцію, бухгалтерську функцію (рахунки, інвентаризації, таблиці), самоаналітичну функцію («Я не спускаю з себе ока і знаю про себе все», – пише І. Жиленко [Жиленко 2011, с. 189]) і, нарешті, медитативну та молитовну функції. У цьому дослідженні зупинимося детальніше на функціях, які притаманні саме письменницьким щоденникам – П. Родак виділяє серед них: запис свого письма, хроніка творчої праці, творчий архів, творча майстерня письменника, літературна майстерня, самокритична і критична практика, творення художнього тексту, питання про сенс літератури.

Функція запису власного тексту. Письменницький щоденник є записом чи радше слідом взаємної близькості (можливо, навіть тотожності) між творчістю та існуванням. «Повсякденне існування письменника утверджується через письмо, а коли письма з якихось причин бракує, то порушуються його засади» [Родак 2006, с. 40]. І О. Кобилянська, й І. Жиленко через щоденник могли відновлювати внутрішню рівновагу та самозадоволення тоді, коли писати прозу чи вірші не було змоги. У О. Кобилянської фраза «Що ж мені писати» є дуже частою – вона стосується відбору життєвого матеріалу, який варто описати, але паралельними є скарги на неможливість писати (і щоденник, і літературні твори) – через буденні справи, внутрішні переживання тощо. Для І. Жиленко і щоденник, і поезія постають важливими етапами себетворення, але функції й можливості їхні різні в різні періоди життя поетеси. Примітно, що першість у цьому конфлікті І. Жиленко однозначно віддає поетичному первню, адже щоденник вже відіграв провідну роль «в часи юної самозакоханості і саморозкопок» [Жиленко 2011, с. 681], надалі лише фіксуючи появу нових поглядів або зміну старих. Проте в час відсутності натхнення щоденник знову потрапляв до рук і ставав мовчазним слухачем сповіді – тепер уже про неможливість писати «серйозно».

Хроніка творчої праці. Письменники часто фіксують у своїх щоденниках момент початку роботи над твором, його завершення та різні етапи написання. Нерідко ці записи супроводжуються також коментарями робочого характеру або літературними репетиціями, ця особливість, зазначає П. Родак, є майже у всіх письменницьких щоденниках.

І. Жиленко не просто додає окремі вірші в роман – «свіжі» чи вже видані, іноді з поясненням метафор та образів, а й формулює творчу концепцію, деталізує процеси культурно-громадського життя і літературного побуту, реагує на перші видані твори та подальші цензурні переробки віршів, ділиться враженнями від видань поетичних збірок. Намагаючись пояснити, чому її вірші «пронизані якоюсь незрозумілою радістю» [Жиленко 2011, с. 22], письменниця витворює на сторінках роману поетичне кредо мисткині, вільної від ідеологічних впливів та очікувань громадськості.

У щоденнику О. Кобилянської – згадки про ранні твори, зокрема оповідання «Гортенза...» та «Доля чи воля», надіслані старшому брату Максиміліану, а також болісна реакція на оцінки перших творчих спроб: «Сьогодні сказала мені потайки Євгенія, що Зося їй говорила про те, що мої новели дуже висміяли, а саме оспівана Натальця і той пан з Відня. Мені сказала Зося протилежне, от лицемірка. Коли була б я це знала, не посилала б їх Крамерові. Він також їх висміє» [Кобилянська 2022, с. 16]. Цікавими є епізоди, які розкривають емоційні піднесення чи падіння, пов'язані з творчою діяльністю: «...мою новелу прийняли до друку, але її буде змінено, бо вона подібна до новели, яку написала Кобринська. Все-все в мені стало на дибки, аж Зося злякалася і заспокоювала мене, що дуже-дуже мало буде змінено» [Кобилянська 2022, с. 153].

Важливим для досягнення «творчої автобіографії» письменниць є ті фрази зі щоденника, які розкривають джерела творчого натхнення і дають пояснення творчого процесу або причин його призупинки: «Я почала нову новелу писати, але вона повільно йде вперед, бо в мене мало відповідного часу, до того ж у мене ніколи немає доброго настрою» [Кобилянська 2022, с. 91]. І хоча для О. Кобилянської найкращим часом був час, коли «я цілком сама, замкнута і пишу або читаю» [Кобилянська 2022, с. 102], цей час все одно був спрямований на результат – створити щось прекрасне, щоб потім бути прочитаною і визнаною. Це бажання бути прочитаною («Я б хотіла дати це Геньові прочитати» [Кобилянська 2022, с. 103], «хочу всіма силами працювати над новелою, щоб її закінчити до приходу їх обоїх» [Кобилянська 2022, с. 114]) дозволимо собі співвіднести з бажанням бути побаченою, зокрема, під час їзди верхи: «Мені було б дуже приємно, коли б Геньо й Олесь бачили, як я їду верхи» [Кобилянська 2022, с. 129]. І через ці канали реалізується потреба письменниці в захопленні, у визнанні її сильних сторін, часто у порівнянні з іншими. Цікаво, що, як і інші твори, щоденник прагне бути прочитаним – героїня однойменної повісті Гортенза просить Олену прочитати сьогодні, адже «там багато є читати» і завтра він буде потрібний авторці [Кобилянська 2015, с. 429].

В О. Кобилянської часто психологічна потреба любити переходить у нестримне бажання творити літературу і цим бути корисною – неможливість писати розглядається як бути нещасливою, некорисною суспільству, деградувати і загальніше – не-

можливість любити. Поряд зі словом любов, щастя нерідко читаємо про написання новели або читання Марліт. За словами К. Танчин, наскрізним мотивом семи років життя, що розмістилися на 468 сторінках, було прагнення любові («Мені приємно, що маю когось милого, маю більше сили до писання» [Кобилянська 2022, с. 220]). Прекрасним здобутком вважає І. Жиленко любов і «внутрішню свободу, яку здобуваєш в умовах несвободи зовнішньої» [Жиленко 2011, с. 188].

Отже, щоденник письменника може стати не просто хронікою творчої праці, а виконувати функцію пояснення джерел музи, тривалості творчого процесу і його закономірностей. Він фіксує і (не)бажання писати літературу, і бажання знайти читача.

Роздуми над тим, хто буде цим читачем, активізують заглядання у майбутнє і спроби вгадати його. Розгадати таку загадку цікавості щоденника намагається Теодор А. Різ Чейні в праці про креативну нехудожню літературу, коли пише: «Нам подобається спостерігати за розвитком подій, особливо коли ми знаємо, як все склалося, але той, хто вів щоденник, навіть не здогадувався, що життя принесе за роком. Коли автор щоденника розмірковує про те, що принесе майбутнє, і ми бачимо, наскільки близько (або далеко) він був від мети, ми насолоджуємося цим. Щоденник отримує частину своєї сили від безневинної ходи в невідоме майбутнє, крок за кроком, день за днем» [Різ Чейні 2001, с. 153]. Ця риса якраз не дозволяє нам говорити про щоденник як мемуарний жанр, оскільки «заслона» майбутнього не знята в такому творі. Ось що пише про це О. Галич: «Щоб стати фактом мемуарної літератури, щоденники повинні мати і ще одну важливу якість, їх автори повинні володіти даром передбачення, щоб уміти оцінити сучасне з позицій майбутнього. Інакше неможливо заповнити відсутню дистанцію між часом звернення події і часом спогадів про неї» [Галич 2001, с. 43]. Оскільки щоденники зазвичай пишуть незадовго після подій, важливішим видається майбутнє, особливо професійне, за роки, а то й десятиліття. Коли вони минали, кожна з письменниць цінувала щоденник за можливість перечитати його пізніше та поглянути з відстані на себе саму. Це допомагало, наприклад, зафіксувати зміну поглядів та побачити себе діахронно, у дзеркалі, яке немов має пам'ять: «Писати щоденник для мене – насолода, відрода і психотерапія. Це – дзеркало для душі. Якщо хочеш бути гарною – зазирає у нього частіше, вдивляйся в себе, нинішню і вчорашню, роби себе майбутню» [Жиленко 2011, с. 720].

Щоденникові записи І. Жиленко написані «по гарячих слідах» подій і вражень, а тому без прикрас передають внутрішні стани та настрої, викликані, наприклад, драматичними подіями 60-х або чорнобильською катастрофою. Ось чому зміни поглядів фіксуючи як неминучі, письменниця перечитує щоденники й ділиться спостереженнями з читачами роману: «Якщо в 60-х роках я наївно записувала у щоденнику: “Але ж бувають епохи, коли вовки в людях дрімають, і тоді прокидаються сині птахи”, то в 70-х, перечитавши цей запис, я заперечила собі:

“Одночасно вони існують, завжди і скрізь, як світ і антисвіт. І сині птахи пролітають крізь вовків, мов крізь якісь ареальні фантоми. І не дано вовкам розтерзати синіх птахів, а синім птахам – заклювати вовків. Та й не пташине це діло – воювати”» [Жиленко 2011, с. 626].

Ця функція – *перечитування щоденника та своєрідних підсумків* – по-різному проявилася в житті двох письменниць, що зумовлено біографією. Перший датований запис І. Жиленко – від 9 квітня 1959 р., коли їй було 17 років, останній 1 липня 2007 р., коли їй було 66 років. Щоденники ж О. Кобилянської починаються датою 1 листопада 1883 р., коли авторці було неповних двадцять років, а закінчуються 19 квітня 1891 р., коли їй було двадцять сім. І хоча, зважаючи на це, повнішою є «творча автобіографія» І. Жиленко, у щоденнику О. Кобилянської натомість більше реалізовується дар передбачення, про який говорив О. Галіч. У цьому вбачаємо одну з важливих потенційних спромог письменницького щоденника – у можливості вибачити собі минуле і прокреслити власне майбутнє, тримаючи в уяві майбутнього читача і звертаючись до нього.

Таке спілкування з читачем як читачем творів і щоденника практикували обидві письменниці. Якщо в І. Жиленко цей діалог був «живим» після публікації частини спогадів на сторінках «Сучасності», то О. Кобилянська звертається до майбутніх уявних читачів, сподіваючись на визнання та прийняття з їх боку: «Коли хтось колись прочитає цю писанину, він буде дивуватися, чому я, власне, почувваю себе нещасливою?» [Кобилянська 2022, с. 13]. І. Жиленко мала можливість у спогадах написати: «Погляд на моє товариство з 90-х років, і той погляд, який я легковажно дарувала йому у 60-і, – це два різних погляди. Велике можна побачити лише з відстані. Я дихала розкішним, цілющим повітрям; не відчувуючи його і не цінуючи» [Жиленко 2011, с. 320]. Примітно, що на певних життєвих етапах поетеса менше вела щоденник, будучи детальною та відвертою в листах.

Відсутність щоденника в Кобилянській в пізніші роки частково компенсована завдяки згадкам із автобіографій про щоденник. Починаючи від 1898 р., вона на прохання сучасників написала чотири автобіографії. У найповнішій із них – «Про себе саму (Автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смалъ-Стоцького)» – О. Кобилянська зізнається, що до літератури її підштовхнули самотність, «глибокий сум, майже меланхолія» [Кобилянська 2022, с. 320], які простежуємо в щоденнику: «... зі знайомих, більших, чи менших, не мав ніхто на мене впливу в тім напрямі, бо охота, триб до писання були вроджені в мені. Самота, душевна самота, противне моїм почуванням оточення викликували в мені жаждою кинути те, що мене зворушувало до дна, на папір» [Кобилянська 2022, с. 323]. Природа була єдиним, що «заповняло душу, викликувало у ній спів, відгомін і ошасливило» [Кобилянська 2022, с. 320], адже серед людей «не була вдоволення собою, мені було сумно, я бажала чогось» [Кобилянська 2022, с. 321]. Туга й смуток душі призвели до написання

поезії ще з тринадцяти та щоденника з п'ятнадцяти років: «заложила собі денник, де записувала всі свої п'ятнадцятилітні бажання й міркування» [Кобилянська 2022, с. 308]. Поступово студіюючи нові зразки світової та вітчизняної літератури, якимось таки наважилася почати писати «поважно»: «Одного дня... мене щось прямо пхнуло до пера. Тайкома, щоб ніхто не знав, не чув, мов молода кітка, що закрадалася до клітки з пташкою і боялася свідка, – я забралась до писання одного оповідання!..» [Кобилянська 2022, с. 321]. І лише таке письмо вважала вагомим та вартим бути прочитаним.

Проте, як дізнаємося з автобіографії 1903 р., саме перечитування щоденника допомогло письменниці усвідомити власну «силу фантазії» і хист до літератури: «З наймолодших літ почала я писати дневник. Я вписувала не лише “проіздєденія” денні – но і все то, що займало мій ум і душу. І коли я пізнішими літами переглядала тії дневники – я сама здивувалася тій силі фантазії, котра говорила в тих скромних, дитячо-наївних, а заразом диких картинах» [Кобилянська 2022, с. 303]. Ті самі «бажання і міркування», які відчитуємо в щоденнику, знайшли продовження в літературних творах.

Сприйняття себе та власних ролей – доньки, матері, дружини – стають нерозривно пов'язані з роллю поетеси, і про це свідчить щоденник та спогади. Пишучи про себе як про матір, І. Жиленко уже продовжує писати про себе як про письменницю. Детально окресливши світ дитинства, шукала в кожній деталі та в окремому епізоді витоки творчих поривань, власного позитивного світобачення й ідеалізму – і в контакті з природою, і в естетиці міського побуту, і в сімейній атмосфері та в прагненні її матері завжди виглядати красиво. Тісно переплетене з дитячими спогадами й бачення «національної трагедії власного народу» [Жиленко 2011, с. 39], зокрема у мовному питанні (розділи І. Сьоме небо дитинства, II. Прамузика, III. Я ступаю на землю). Із роллю дружини пов'язано багато натхнених спогадів, які в книзі репрезентовані здебільшого епістолярієм, а з роллю матері – самоаналіз та «діяльний і бадьорий» тонус творчості, у тому числі літератури для дітей [Жиленко 2011, с. 668]. Зазначимо, що мотив смерті, самопідсумків, нескінченності звучить у «Homo feriens» частіше в останніх розділах (розділ XVI. Dies irae!, XVII. Вдома, XVIII. Цвітіння сивини, XIX. Мій Володя, XX. Епілог) як маніфест вільної та свідомої власних потреб і переваг особистості, готової терпіти поразки, щоб продовжувати служити для інших, зокрема для дітей та читачів.

Завдяки перечитуванню щоденника письменник може оцінити свої творчі здібності, відточуючи вміння самокритики. За словами П. Родака, *практика самокритики* може бути доволі різною – від захоплення собою і бажанням гідно бути оціненим іншими до повного невдоволення власним твором: «Тільки-но переглянула свої старі щоденники, вони всі мені дуже подобаються» [Кобилянська 2022, с. 92], «Я перечитала також і щоденник з минулого року. Ні, це не я, що все так недолуго описала» [Ко-

билянська 2022, с. 78]. Свідомо наводимо цитати, які стосуються саме перечитування щоденника, а не творів – вони в щоденнику паралельні і взаємодоповнюють один одного. З цього погляду примітний запис від 13 листопада 1885 р., де перечитування щоденника спонукає задуматися над собою колишньою, десь на «старті», щоб на зупинці «зараз» оцінити власні літературні досягнення: «І як багато-багато змінилося, я стала тепер поважною, а була наївна по-дитячому, проте це був гарний час. Тепер борюся за жіноче питання, вже написала алегорію про життя, любов, свободу і силу, Зося буде її перекладати, вона мені справді вдалася, і є дуже гарна. Друга, остання, новела надто велика для альманаху» [Кобилянська 2022, с. 139]. Отже, для письменниці оцінка власного щоденника взаємопов'язана з оцінкою творчості.

Подібний діалог триває й на сторінках «*Homoferies*». Якщо у віршовані рядки потрапляє тільки змірене душею і підживлене чуттями, то в щоденнику – життя як воно є, з істериками, прозовими буднями і бажанням жіночого звільнення, виходу за рамки. І. Жиленко пише: «Коли я займаюся поважним літописанням, я переймаюсь вельми нешанобливим ставленням до своєї поетичної музи. Коли ж тікаю від цього заняття (як школяр з уроків) – у поезію, о, як я нещадно регочу зі свого прозового всезнання і «рівноваги»!.. Якою кумедною видається мені ота «Вона» зі своїми мемуарними потугами на мудрість» [Жиленко 2011, с. 347]. Постійно вибираючи між мемуарами та віршами, муза Жиленко рідко залишається задоволеною собою, бо не встигає сповна здійснити задумане: «Моя біда у тому, що смак у мене тонший і більший, ніж талант, і я себе постійно розчаровую. Але і не писати не можу» [Жиленко 2011, с. 347]. Адже є висока мета – і їй треба слідувати.

О. Кобилянська щодо покликання письменниці розмірковує: «Від того часу, коли я сама вдома, працювала я над своєю новелою. Інколи з неописаною мужністю підбадьорюю себе і з охотою пишу, а інколи думаю: для чого це, для якої мети?» [20, с. 103]. Впевненіше пише І. Жиленко, роздумуючи про роль поезії в житті суспільства і бажання слідувати їй, оберігаючи власне серце від низького та неестетичного й зберігаючи віру в майбутнє – особисте та України загалом. І. Жиленко пояснює «естетизм і свідомий відхід від радянських стандартів у світ мистецьких ілюзій» [Саєнко 2001] особливістю власної самоорганізації та свідомого вибору. Письменниця постійно прагнула вдосконалюватися, зважати на поради друзів, читачів, чоловіка, протилежного за світоглядом та темпераментом.

На відміну від самокритики, елементи *критики* допомагають авторам «формувати власне ставлення до попередників і сучасників, до старих і нових літературних явищ, а отже, визначати координати власної літературної позиції».

Письменницький щоденник може ставати і творчим архівом та майстернею письменника, тобто містити описи персонажів, подій, ситуацій, місць, історії, записи тем, мотивів, думок тощо, які

згодом можуть бути використані у творчості. Наприклад, у записі від 19 липня 1884 р. О. Кобилянська, переповнена почуттями до Урицького («ідея фікс», «божевільна ідея»), вдається до літературної містифікації, уявляючи себе заміжною, а думки про простого хлопця лягли в основу «фантазії про себе й Іванка» під назвою «Голубка і дуб», про що читаємо в записі від 14 травня 1886 р. [Кобилянська 2022, с. 152]. Письменниця виповідає власні почуття, звертаючись до паралелей із природою: «Кажуть, що є натури, які самі себе руйнують, я належу до цих натур. Але мені все-таки здається, що я могла б бути іншою, коли вони могли б читати (тут знову простежуємо бажання бути прочитаною/ зрозумілою – Н. І.) в моїм серці і я могла б знайти захист у їхніх руках, як в зеленому поважному лісі, який шумить ніжно, береже божественні казки і який своєю мовою заспокоює схвильовану душу, шепоче слова віради» [Кобилянська 2022, с. 209]. В І. Жиленко поетичні рядки органічно вплетені в щоденник, місцями роман нагадує поезію в прозі: «За вікном усе ще зима. А за зимою цвітуть каштани. А за каштанами, десь так далеко, що аж... ближче не буває, аж у самісінькому серці – розчинене вікно, за яким дівчицько складає дурненькі, такі ще школярські віршики...» [Жиленко 2011, с. 86]. Це переконує в нечіткій межі між творчістю щоденниковою та «головною» – творчий погляд на себе, світ, характери, природу, Бога виявляє себе безперервно.

Висновки. Хоча О. Кобилянська та І. Жиленко робили нотатки в різні історико-культурні періоди та з різною часовою тривалістю, щоденник для них виконав функції запису власного тексту, хроніки творчої праці, творчого архіву та майстерні письменника, самокритичної і критичної практики (П. Родак).

Роль щоденника для формування «творчої автобіографії» реалізується в кількох аспектах:

1. Під час перечитування щоденника й особистісного та літературного аналізу колишніх записів виявляється функція самокритики. У такий спосіб О. Кобилянська та І. Жиленко могли охарактеризувати свої творчі здібності, «відточуючи» вміння оцінити себе збоку, навчаючись вибачати собі минуле і проєктувати майбутнє.

2. Оскільки щоденник пишуть із позиції теперішніх подій, письменник дозволяє собі уявити майбутнього читача як читача творів і щоденника, із надією звертатися до нього.

3. Під час написання щоденника автор художньо осмислює щоденні події, аналізує власні й чужі характери, деталізує побут, змальовує пейзажі тощо і в такий спосіб формує своєрідну «творчу лабораторію», де рушіями й метою постають любов і бажання не зраджувати власних принципів. У щоденниках часто є ідеї творчих задумів – власних творів, які формуються поступово, коли з життя надходять нові враження і відгукуються в душі письменниці.

4. Вказівка на щоденник у мемуарах та автобіографіях, написаних через роки, допомогла письменницям самоствердитися, усвідомити власні сильні сторони в художньому освоєнні світу.

Література

1. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. Лу- ганськ: Знання, 2001. 245 с.
2. Гундорова Т. *Femina melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с.
3. Зборовська Н. Код української літератури: проєкт психоісторії новітньої української літератури: монографія. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.
4. Касян Л. «Книга життя» Ірини Жиленко: «Homo feriens» в автобіографічно-мемуарному дискурсі. *Слово і Час*. 2012. № 6. С. 41–49.
5. Кобилянська О. Зібрання творів: у 10 т. / редкол. В. І. Антофійчук (голова) та ін. Т. 3: Німецькомовні повісті / переклад з нім. Е. М. Панчук; упорядкув. В. І. Антофійчук, С. Д. Кирилюк; прим.: С. Д. Кирилюк. Чернівці: Букрек, 2015. 816 с.
6. Кобилянська О. Зібрання творів: у 10 т. / редкол. В. І. Антофійчук (голова) та ін. Т. 9: Щоденники. Публіцистика. Критика. Спогади. Автобіографії; упорядкув. В. І. Антофійчук; прим. В. А. Вознюка, Я. Б. Мельничук, Ю. М. Микосянчик. Чернівці: Букрек, 2022. 392 с.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
8. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Акта, 2008. 356 с.
9. Момот Н. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Кіровоград, 2006. 20 с.
10. Саєнко В. Два береги ріки творчості Ірини Жиленко: сучасна поезія і проза. *Проблеми сучасного літературознавства*: збірник наукових праць. Одеса: Маяк, 2001. Вип. 7. С. 241–267. URL: <https://ukrlit.net/handbook/compendium/5.html>
11. Саєнко В., Пащенко К. Родо-жанрові особливості книги Ірини Жиленко «Homo feriens». *Проблеми сучасного літературознавства. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*. Вип. 18. 2014. С. 205–216.
12. Сардарян К. Творчість Ірини Жиленко у контексті розвитку української літератури другої половини ХХ – початку ХХІ століття: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 392 с.
13. Стахнюк Н. Щоденники письменників: аспекти дослідження. *Слово і Час*. 2012. № 7. С. 97–104.
14. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.06. Тернопіль, 2005. 20 с.
15. Жиленко І. *Homo feriens*: Спогади. Київ: Смолоскип, 2011. 816 с.
16. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічні твори шістдесятників як особливий вид українського спогадового письма. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2014. Вип. 41. С. 131–134.
17. Kodak P. Dziennik pisarza: między codzienną praktyką piśmienną a literaturą. *Pamiętnik Literacki*. 2006. Z. 4. S. 29–49.
18. Cheney Theodore A. Rees. *Writing creative nonfiction: fiction techniques for crafting great nonfiction*. Berkeley: Ten Speed Press. 2001. 290 p.

References

1. Halych O. (2001) *Ukrainska dokumentalistyka na zlami tysyacholit: spetsyfika, heneza, perspektyvy* [Ukrainian documentary at the turn of the millennium: specifics, genesis, prospects]. Luhansk: Znannia. 245 s. [in Ukrainian].
2. Hundorova T. (2002) *Femina melancholica: Stat i kultura v gendernii utopii Olhy Kobyljanskoi* [Femina melancholica: Gender and culture in Olga Kobyljanska's gender utopia]. Kyiv: Krytyka. 272 s. [in Ukrainian].
3. Zborovska N. (2006) *Kod ukrainskoi literatury: proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury: monohrafiia* [Code of Ukrainian literature: project of psychohistory of modern Ukrainian literature: monograph]. Kyiv: Akademydav. 504 s. [in Ukrainian].
4. Kasian L. (2012) «Knyha zhyttia» Iryny Zhylenko: «Homo feriens» v avtobiohrafichno-memuarnomu dyskursi [«Book of Life» by Iryna Zhilenko: «Homo feriens» in autobiographical-memoir discourse]. *Slovo i Chas*. № 6. S. 41–49 [in Ukrainian].
5. Kobyljanska O. (2015) *Zibrannia tvoriv: u 10 t.* [Collection of works: in 10 volumes] / redkol: V.I. Antofiichuk (holova) ta in. T. 3: Nimetskomovni povisti / pereklad z nim. E.M. Panchuk; uporiadkuv. V.I. Antofiichuk, S.D. Kyryliuk; prym.: S.D. Kyryliuk. Chernivtsi: Bukrek. 816 s. [in Ukrainian].
6. Kobyljanska O. (2022) *Zibrannia tvoriv: u 10 t.* [Collection of works: in 10 volumes] / redkol: V.I. Antofiichuk (holova) ta in. T. 9: Shchodennyky. Publitsystyka. Krytyka. Spohady. Avtobiohrafii; uporiadkuv. V.I. Antofiichuk; prym. V.A. Vozniuka, Ya.B. Melnychuk, Yu.M. Mykosianchyk. Chernivtsi : Bukrek. 392 s. [in Ukrainian].
7. *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva* [Lexicon of general and comparative literature]. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001. 636 s. [in Ukrainian].
8. Pavlyshyn M. (2008) *Olha Kobyljanska: prochytannia* [Olha Kobyljanska: reading]. Akta. 356 s. [in Ukrainian].

9. Momot N. (2006) Shchodennyk T. Shevchenka yak tvorcho-psykholohichniy ta zhanrovyi fenomen [T. Shevchenko's diary as a creative-psychological and genre phenomenon]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.01.01. Kirovohrad. 20 s. [in Ukrainian].
10. Saienko V. (2001) Dva berehy riky tvorchoosti Iryny Zhylenko: suchasna poeziia i proza [Two banks of the river of Iryna Zhilenko's creativity: modern poetry and prose]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats*. Odesa: Maiak. Vyp. 7. S. 241–267 [in Ukrainian]. Rezhym dostupu: <https://ukrlit.net/handbook/compendium/5.html>
11. Saienko V., Pashchenko K. (2014) Rodo-zhanrovi osoblyvosti knyhy Iryny Zhylenko «Homo feriens» [Genre-genre features of Iryna Zhilenko's book «Homo feriens»]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*. Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Vyp. 18. S. 205–216 [in Ukrainian].
12. Sardarian K. (2016) Tvorchist Iryny Zhylenko u konteksti rozvytku ukrainskoi literatury druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI stolittia [The work of Iryna Zhilenko in the context of the development of Ukrainian literature of the second half of the 20th - the beginning of the 21st century]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 392 s. [in Ukrainian].
13. Stakhniuk N. (2012) Shchodennyky pysmennykiv: aspekty doslidzhennia [Diaries of writers: aspects of research]. *Slovo i chas*. № 7. S. 97–104 [in Ukrainian].
14. Tanchyn K. (2005) Shchodennyk yak forma samovyrazhennia pysmennyka [Diary as a form of writer's self-expression]: dys... kand. filol. nauk: spets. 10.01.06. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi un-t im. Ivana Franka. 198 s. [in Ukrainian].
15. Zhylenko I. (2011) Homo feriens: Spohady [Homo feriens: Memoirs]. Kyiv: Smoloskyp. 816 s. [in Ukrainian].
16. Cherkashyna T. (2014) Memuarno-avtobiohrafichni tvory shistdesiatnykiv yak osoblyvyi vyd ukrainskoho spohadovoho pysma [Memoir-autobiographical works of the sixties as a special type of Ukrainian memorial writing]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia: Filolohichna*. Vyp. 41. S. 131–134 [in Ukrainian].
17. Rodak P. (2006) Dziennik pisarza: między codzienną praktyką piśmienną a literaturą [A Writer's Diary: Between Everyday Writing Practice and Literature]. *Pamiętnik Literacki*. Z. 4. S. 29–49 [in Polish].
18. Cheney Theodore A. Rees. (2001) Writing creative nonfiction: fiction techniques for crafting great nonfiction. Berkeley: Ten Speed Press. 290 p. [in English].

THE DIARY AS A SOURCE OF A WRITER'S "CREATIVE AUTOBIOGRAPHY" (Based on O. Kobylanska's Diaries and I. Zhylenko's Homo Feriens)

Abstract. The article examines the specifics of simultaneous diary and writing practices in the life work of O. Kobylanska and I. Zhylenko, analyses diaries as a source of their (“creative autobiography” – by this term we propose to understand the “live” history of their own creative formation and achievements created by the writers. To achieve this goal, the article identifies the peculiarities of the writer’s diary and its influence on the author’s life and work, traces the existential and creative motives for turning to a personal diary, the peculiarities of the author’s attitude to her diary entries as a creative tool at different stages of the formation of a creative personality, and outlines the role of the diary in the process of self-analysis and creative self-affirmation of the authors.

Although O. Kobylanska and I. Zhylenko kept records in different historical and cultural periods and with different time durations, the diary for them played the functions of a self-record, a chronicle of creative work, a creative archive and a writer’s workshop, self-critical and critical practice. The function of self-criticism was realised when re-reading the diary, personal and literary analysis of previous entries. In this way, O. Kobylanska and I. Zhylenko could evaluate their own ability to narrate, analyse, and convey characters, learning to forgive themselves for the past and project the future. Since the diary is written from the perspective of present events, the writers allowed themselves to imagine a future reader as a reader of their works and diary, and to address him or her with hope. By artistically comprehending daily events, they detailed everyday life, depicted landscapes, etc. and thus formed a kind of “creative laboratory” where the love of beauty, justice, and the desire not to betray their own principles were the motivators and goals.

The diaries record the moment of birth of a creative idea and its implementation, contain fragments of her own works, which are formed gradually when new impressions come from life and find a response in the writer’s soul. Mentioning the diary in her memoirs and autobiographies written years later helped her to assert herself and realise her own strengths in the artistic exploration of the world.

Keywords: O. Kobylanska, I. Zhylenko, writer’s diary, “creative autobiography”, memoirs, autobiography, self-criticism.

© Івончак Н., 2023 р.

Настасія Івончак – аспірантка кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; nastya.ivonchak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0191-8801>

Nastasiia Ivonchak – PhD student at the Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; nastya.ivonchak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0191-8801>